

Journal of Innovative Research in Social Studies | Sosyal Bilgilerde Yenilikçi Araştırmalar Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/jirss>

Cilt/Volume: 7 Sayı/Issue: 2 Yıl/Year: 2024

Ortaokul 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabındaki Ünite Sonu Değerlendirme Sorularının Öğretmen Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi

Evaluation of the End-of-Unit Evaluation Questions in the 5th Grade Social Studies Textbook in Secondary School in Line with Teachers'

Yazar Bilgisi / Author Information

Necati Tomal

Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi, Samsun/Türkiye
Prof. Dr., Ondokuz Mayıs University, Faculty of Education, Social Studies Education, Samsun/Türkiye

ntomal@omu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4365-6582>

Selin Ceylan

Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyal Bilgiler Eğitimi, Samsun/Türkiye
PhD Student, Ondokuz Mayıs University, Institute of Graduate School, Social Studies Education, Samsun/Türkiye

22281012@stu.omu.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3277-7995>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type : Araştırma Makalesi / Research Article

Geliř Tarihi / Received : 25.08.2024

Kabul Tarihi / Accepted : 15.11.2024

Yayın Tarihi / Published : 31.12.2024

Atıf / Cite

Tomal, N. ve Uzun, S. (2024). Ortaokul 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabındaki ünite sonu değerlendirme sorularının öğretmen görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi. *Journal of Innovative Research in Social Studies*, 7(2), 98-116.

<https://doi.org/10.47503/jirss.1538359>

Ortaokul 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabındaki Ünite Sonu Değerlendirme Sorularının Öğretmen Görüşleri Doğrultusunda Değerlendirilmesi

Evaluation of the End-of-Unit Evaluation Questions in the 5th Grade Social Studies Textbook in Secondary School in Line with Teachers'

Özet

Ders kitapları; öğrencilerin sınava ve derse hazırlanmalarına, öğretmenlerin ise dersi planlı ve programlı işlemelerine katkı sağlar. İnternet teknolojisi sayesinde bilgiye ulaşmanın her gün daha da kolaylaştığı dünyamızda ders kitapları doğru ve güvenilir bilgiye ulaşma noktasında önemli bir öğretim materyali olma özelliğini kaybetmemiştir. Öğrenci merkezli eğitimin öne çıktığı günümüzde öğretmenler ve öğrenciler ders kitaplarından yararlanmalı ancak bilginin çeşitlenmesi ve güncelliği noktasında internet vb. kaynakları da kullanmalıdır. Ders kitaplarından istenilen verimin elde edilebilmesi için boyutlarının eğitim-öğretim açısından uygun şekilde hazırlanması gerekir. Bu boyutlardan biri de ünite sonu ölçme ve değerlendirme bölümüdür. Bu çalışmada; ortaokul 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabının ünite sonu ölçme ve değerlendirme bölümü, öğretmen görüşleri doğrultusunda değerlendirmeye çalışılmıştır. Araştırma, olgu bilim deseninin kullanıldığı nitel bir araştırmadır. Çalışma grubunu, Samsun İli; Canik, İlkadım ilçelerinde devlet ortaokullarında görev yapan 14 5. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretmeni oluşturmaktadır. Bu öğretmenlerden veri toplamak amacı ile görüşme tekniği kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre öğretmenlerin büyük bir bölümü ölçme değerlendirme sorularının öğrencilerin zihinsel gelişim düzeylerine uygun olduğu görüşündedir. Ancak öğretmenlerin çoğunluğu soruların çeşitliliğinin ve sayısının artması gerektiği düşüncesindedirler. Yine öğretmen görüşlerinden hareketle; balık kılçığı, bulmaca, resim eşleştirme, kavram haritası gibi görsel öğelere daha fazla yer veren sorular artırılabilir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler, Ders kitabı, Ölçme ve değerlendirme, Ortaokul

Abstract

Textbooks contribute to students' preparation for exams and lessons, and teachers' planned and programmed teaching. In a world where access to information is becoming easier everyday thanks to Internet technology, textbooks have not lost their importance as an important teaching material for accessing accurate and reliable information. In today's world where student-centered education stands out, teachers and students should benefit from textbooks, but they should also use sources such as the internet at the point of diversifying and updating information. In order to obtain the desired efficiency from textbooks, their dimensions should be prepared appropriately in terms of education. One of these dimensions is the end-of-unit assessment and evaluation section. In this study, the end-of-unit assessment and evaluation section of the 5th grade middle school social studies textbook was tried to be evaluated in line with teacher opinions. The research is a qualitative study using a phenomenological design. The study group consists of 14 5th grade social studies teachers working in state secondary schools in Canik and İlkadım districts of Samsun province. Interview technique was used to collect data from these teachers. According to the results of the research, most of the teachers think that assessment and evaluation questions are appropriate for students' mental development levels. However, the majority of the teachers think that the variety and number of questions should be increased. Questions that include more visual elements such as fishbone, puzzle, picture matching, concept map can be increased.

Keywords: Social studies, Textbook, Measurement and evaluation, Secondary school

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

Textbooks contribute to students' preparation for exams and lessons, and teachers' planned and programmed teaching. In a world where access to information is becoming easier every day thanks to Internet technology, textbooks have not lost their importance as an important teaching material for accessing accurate and reliable information. In today's world where student-centered education stands out, teachers and students should benefit from textbooks, but they should also use sources such as the internet at the point of diversifying and updating information. In order to obtain the desired efficiency from textbooks, their dimensions should be prepared appropriately in terms of education. One of these dimensions is the end-of-unit assessment and evaluation section. In this study, the end-of-unit assessment and evaluation section of the 5th grade middle school social studies textbook was tried to be evaluated in line with teacher opinions.

Method

Qualitative research method was used in our study. Based on Yıldırım and Şimşek (2021), qualitative research can be defined as a research method in which data collection techniques such as observation, interview and document analysis are widely used. The design of the research is based on phenomenology. In phenomenological studies; lived experiences are utilized.

The study group of this research consists of 14 5th grade social studies teachers working in secondary schools in Canik and İlkadım districts of Samsun province. While forming the study group, attention was paid to select schools with different socio-economic structures. In addition, teachers with different gender and seniority status are included in our group. As a result, maximum diversity under the purposeful sampling method was used in the study.

In this study, interview was used as a data collection technique. According to Karataş (20017), an interview is an activity of understanding the feelings and thoughts of the participants included in the research in the face of a subject or situation. One interview form was prepared in order to determine the opinions of the teachers participating in the study about the assessment and evaluation questions at the end of the unit.

Descriptive analysis, one of the qualitative data analysis techniques, was used to evaluate the data obtained. In the descriptive analysis technique, direct quotations are frequently used to reflect the views of the interviewed or observed individuals in a striking way (Şimşek & Yıldırım, 2021).

Findings

The subheadings of the section are based on the interview questions. The answers given by the teachers to the questions related to the end-of-unit assessment and evaluation section of the social studies textbook were analyzed and the answers reflecting the differences related to each question were included in this section and then a general evaluation was tried to be made about the answers.

Within the scope of the research, social studies teachers were asked the question "Are the questions appropriate for students' mental development levels?". Most of the respondents stated that the questions were appropriate for the students' level. A small number of teachers were of the opinion that the questions were partially appropriate. No opinion was expressed that the questions were not suitable for students' mental development levels.

Social studies teachers were asked the question “Do you think there are enough questions?”. Most of the respondents were of the opinion that there were not enough questions. A small number of teachers stated that the number of questions was sufficient.

Teachers were asked the question “Do you think there is a sufficient variety of questions?”. Approximately half of the teachers were of the opinion that there was a sufficient variety of questions. However, more than half of the teachers think that the question variety is not sufficient.

Teachers were asked the question “Are the questions prepared by considering the learning outcomes?”. Most of the teachers stated that the questions were compatible with the learning outcomes.

Social studies teachers were asked the question “Do you think that visuals are given enough space in these questions at the end of the unit (tables, figures, graphics, maps, etc.)?”. Most of the teachers were of the opinion that there were not enough visual elements in the questions.

Conclusion and Discussion

It can be said that most of the questions are appropriate for the students' mental development levels. However, since not all students in the class are at the same level of mental development, some questions may be easy for some students and difficult for others. In this context, the time and effort to solve each question may vary from student to student and this situation should be taken into consideration by teachers in the planning of education. In Öcal's (2007) study in which he evaluated social studies textbooks in line with teachers' opinions, he concluded that most of the students were able to do the assessment and evaluation questions easily. This result is in parallel with the findings of our study.

According to the results of the study, most of the teachers think that there are not enough questions according to the content. In Ertürk and Güler's (2017) study, 53% of the teachers found the number of questions in the measurement and evaluation dimension of the social studies textbook sufficient, while 47% found it partially sufficient and insufficient. In Nalçacı's (2011) study, 60% of the teachers were of the opinion that the questions had content validity. In other words, it was stated that there were sufficient number and type of questions related to the content.

According to the findings of the research, the majority of teachers think that there is not enough variety of questions. Many teachers think that there are few question types that include visual elements. Likewise, some teachers stated that there are few question types that can develop students' imagination and interpretation skills in the measurement and evaluation dimension.

In the context of the study, it can be concluded that visual elements are not sufficiently included in the end-of-unit assessment and evaluation questions of the textbook. According to many teachers, student-centered questions such as puzzles, concept and mind maps, fishbone, picture matching, etc. that include visual elements are insufficient.

GİRİŞ

Öğrencilerin ilk tanıştığı kitapların başında genelde ders kitapları gelir. Hazırlanmasında etkili olan program felsefesine göre kimi ders kitapları öğrencilere bilgiyi keşfetmede rehber kimi ders kitapları ise yoğun bir şekilde bilgi aktaran öğretim materyalleridir. Geçmişten günümüze eğitimde etkili olan felsefeye bağlı olarak bu materyallerin öğrencilerin öğrenim hayatındaki işlevi değişmiş olsa da önemi azalmamıştır. Gelişmiş veya gelişmekte olan tüm toplumlarda ders kitapları önemli materyallerdir. Japonya’da ders esnasında deprem olması durumunda öncelikli olarak kurtarılması gerekenler arasında kitaplar da vardır (Kılıç, 2021). Hızlı teknolojik gelişmelere ve internet teknolojisine bağlı olarak ders kitabı dışında bilginin elde edilebileceği alternatif kaynakların çoğalmasına paralel çok çeşitli kitaplara sanal ortamda ulaşmak kolaylaşmıştır. Ders kitaplarının öğrencileri sınava ve derse hazırlama, bünyesinde bulundurduğu çeşitli etkinlikler ile bilgiyi keşfetmelerine yardımcı olma işlevlerinden hareketle; bu materyalleri sadece öğrenciler için önemli görüp öğretmenler için önemsiz bir öğretim kaynağı olarak görmek yanlış olur. Dersin öğretim programına uygun bir şekilde işlenmesinde bu kaynaklar öğretmenlere de önemli katkı sağlar. Ancak öğretmenler gerektiği ölçüde ders kitabından yararlanmalıdır. Dersin işlenmesi sırasında ders kitabı tek kaynak olmamalı ve sosyal bilgiler öğretmenleri konuya göre internet kaynakları vb. çeşitli yardımcı kaynaklardan yararlanabilir ve duruma göre öğrencilerini araştırma yapmaları konusunda bu kaynaklara yönlendirebilir. Kısacası pek çok araştırmacının dikkat çektiği gibi öğretmen ders kitabının esiri olmamalıdır (Ceyhan, 2003; Kılıç, 2006; Güneş ve diğerleri, 2010).

Bilgilerin çok hızlı değiştiği dünyada bilgilerin güncelliğini sağlamak; kitaplar ve ders kitapları için bir sınırlılık olarak düşünülebilir. Ders kitaplarının güncelliği yakalamak ile ilgili soruna Demirel ve diğerleri (2021) de çalışmalarında dikkat çekmiştir.

Sosyal Bilgiler dersi 1960’lı yıllardan beri ilkokullarımızın 1970’li yıllardan beri ise ortaokullarımızın önemli dersi olmuştur. Bu ders kapsamından tarih, coğrafya, sosyoloji, ekonomi, antropoloji, teknoloji gibi pek çok bilim dalına ait bilgiler disiplinler arası anlayış esas alınarak harmanlanmıştır. Ortaokullarımızda 1985-1986 eğitim-öğretim yılında sosyal bilgiler dersi kaldırılmış, 1997-1998 eğitim-öğretim yılına kadar bu durum böyle devam etmiştir. Bu tarihten itibaren ise sosyal bilgiler ortaokullarımızda ders olarak yerini tekrar almıştır. Bu gelişmeler, ders kitaplarının şekillenmesinde de etkili olmuştur. Geçmişten günümüze sosyal bilgiler ders kitapları içerik, görsellik, ölçme-değerlendirme, öğrenme ve öğretme süreçleri boyutları bakımından önemli değişiklikler geçirmiştir. 1960 ve 1970’li yıllarda; siyah-beyaz görsellerin olduğu bilgi yönünden yoğun, öğrenme-öğretme ve ölçme-değerlendirme süreçleri açısından çeşitliliğin az olduğu kitaplar söz konusudur. Eğitim sistemimizde ders kitaplarının renkli olması yönünde girişimler geçmişten günümüze devam etmiştir. 1962 yılında toplanan VII. Millî Eğitim Şûrasında alınan kararlara göre; ders kitapları basılırken en az ikinci hamur kâğıt kullanılması ancak ilkokul alfabe ve okuma kitaplarının daha iyi kalitede kâğıda basılması, elden geldiği ölçüde renkli ve resimli olması istenmiştir (Gündüz, 2023). Ancak ülkemizde renkli ders kitaplarının yaygınlaşması zaman almıştır. 1980’li yıllarla birlikte sosyal bilgiler ve diğer ders kitaplarındaki görsellerin renkli hale gelmesi söz konusudur. Her ne kadar 1980’li yıllara kadar ders kitaplarındaki görseller siyah-beyaz olsa da harita, resim, grafik gibi çok çeşitli görsellere öğretimi çekici ve kalıcı hale getirmek için önemli ölçüde yer verilmiştir. 2005 yılından önceki sosyal bilgiler kitapları, büyük ölçüde tarih ve coğrafya, biraz da vatandaşlık disiplinlerine ait konulardan oluşmaktadır. Bu tarihten sonra, kitapların içeriğini oluşturan disiplinlerin sayısının

arttı; tarih, coğrafya ve vatandaşlık disiplinlerinin yanı sıra ekonomi, teknoloji, antropoloji gibi bilimlere ait konuların da içeriğin şekillenmesinde etkili olduğu söylenebilir. Kısacası geçmişten günümüze sosyal bilgiler ders kitabının içeriğini oluşturan bilimlerin yelpazesi genişlemiştir.

Sosyal bilgiler ders kitaplarının ölçme-değerlendirme boyutunda geçmişten günümüze önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Çalapa'ya (1978) ait 4. ve 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı incelendiğinde; ölçme ve değerlendirme boyutu bağlamında, ödev ve sorular başlığı yer almaktaydı. Örneğin; sosyal bilgiler 5. sınıf kitabı I. ünitesi yurdumuz ve komşularımızdır. Bu ünite; güzel yurdumuz: Türkiye, Türkiye'nin çevresinde hangi denizler ve ülkeler var? ve Balkan Yarımadası'ndaki komşularımız şeklinde üç ana konuya ayrılmıştır. Bu ana konuların sonunda ödev ve sorular başlığı altında sadece açık uçlu sorulardan oluşan değerlendirme boyutu bulunmaktaydı. Balkan Yarımadası ana konusunun ödev ve sorular kısmında 7 soru yer almaktaydı. Bu sorulardan 4. sü "Türkiye'de yetişen ürünlerden hangisi Bulgaristan'da çok yetişir?" şeklindedir. Bugün gerek ilkokul gerekse ortaokul sosyal bilgiler programları incelendiğinde; bu sorunun cevabı ile ilgili içeriğe rastlanmamaktadır. Yine aynı kitapta sadece Balkan Yarımadası'ndaki komşularımız üzerinde durulmamakta daha sonraki ünitelerde diğer komşularımız üzerinde de durulmaktadır. Komşularımız ile ilgili bu kitaptaki bilgiler günümüz sosyal bilgiler kitaplarındakine göre çok daha fazladır. Ancak önceki yıllara ait bu kitapların ölçme değerlendirme boyutunda, günümüzdeki kitaplardaki gibi soru türlerinde çeşitlilik söz konusu değildir. Soru türlerinde çeşitlilik öğrenci merkezli değerlendirme için gereklilik olarak düşünülebilir. Akşit (1979) ve diğerlerine ait ortaokul 2. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında ise "sorular" başlığı altında konu ve ünite sonu değerlendirme soruları bulunmaktaydı. Bu sorular da o yıllardaki ilkokul sosyal bilgiler kitabında olduğu gibidir. 1990'lı yılların sonlarındaki sosyal bilgiler 7. sınıf (Şenünver, ve diğerleri, 1999) ve 2000'li yılların başlarındaki 6. sınıf (Şenünver ve diğerleri, 2001) kitapları incelendiğinde de 1970'li yıllardakine benzer bir ölçme-değerlendirme boyutu söz konusudur. Değerlendirme soruları başlığı altında sadece açık uçlu sorulardan oluşan bir bölüm söz konusudur. Soru tiplerinde çeşitlilik söz konusu değildir.

Bu çalışmanın amacı, 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan ünite sonu ölçme değerlendirme sorularını öğretmenlerin görüşleri doğrultusunda incelemek ve sorunlara yönelik çözüm önerileri ortaya koymaktır. Kitapta ünite sonu ölçme-değerlendirme soruları "kendimi değerlendiriyorum" başlığı altında bulunmaktadır. Bu başlık altında genelde Şekil 1' de görüldüğü gibi A bölümünde konu ile ilgili ifadeler bulunmakta ve bu ifadelerin yanlış olanlarının işaretlenip, doğrularının yazılması istenmektedir. B' de boşluk doldurma soruları yer almakta ve öğrencilerin verilen kavramları kullanarak boşlukları doldurması istenmektedir. C' de ise çoktan seçmeli sorular bulunmaktadır. D bölümünde ise açık uçlu sorular bulunmaktadır (Evirgen ve diğerleri, 2022). Bazı ünite sonu değerlendirme etkinliğinde eşleştirme tarzı sorular da bulunmaktadır.

Şekil 1**Kendimi Değerlendiriyorum**

KENDİMİ DEĞERLENDİRİYORUM

A. Aşağıda verilen cümleleri okuyunuz. Doğru olan cümlelerin başına "D", yanlış olan cümlelerin başına "Y" yazınız. Yanlış olan cümlelerin doğrularını altlarına yazınız.

() 1. Kullandığımız ürünlerin hepsi ülkemizde üretilmiştir.

() 2. Turizm sayesinde değişik kültürlerden insanlar, birbirlerini yakından tanıyarak ön yargılarını değiştirirler.

() 3. Doğal varlıklar insanlığın ortak mirası arasında yer almaz.

() 4. Günümüzde ülkeler arası ticarete kullanılan en hızlı ulaşım aracı trenlerdir.

() 5. Doğal gaz ve petrol, boru hatları ile taşınır.

() 6. Dış ticaret ülkeler arasındaki ekonomik farklılıklardan doğar.

B. Aşağıdaki cümlelerde boş bırakılan yerlere ilgili kelimeleri yazınız.

ithalat	UNESCO	ihracat	turizm	UNICEF	ortak miras
1. Bir ürünü ya da hizmeti başka bir ülkeden almaya	2. İnsanların dinlenmek, eğlenmek, görmek ve tanımak gibi amaçlarla yaptığı gezilere	3. ...dünyadaki ortak miras eserlerini korumayı amaçlayan uluslararası kuruluşlardan biridir.	4. ...geçmişten günümüze insanlığın sonraki nesillere bıraktığı maddi ve manevi değerlerdir.	5. Ülkemizde üretilen ürünlerin başka ülkelere satılmasına	18:

C. Aşağıdaki soruların doğru cevaplarını işaretleyiniz.

1. "Ulaşım gelişmesinin ülkeler arası ilişkilerde önemi büyüktür. Çünkü ulaşım,

Yukarıdaki boşluğa hangisi getirilemez?
 A) ticaretin kolaylaşmasını sağlar
 B) malların kolay taşınmasını sağlar
 C) üretimin yavaşlamasını sağlar
 D) kültürel ilişkilerin gelişmesini sağlar

2. Yağar Kemal İnce Memed
 Maksim Gorki Ana
 Charles Dickens İki Şahin Hikâyesi
 Eserleri verilen yazarlar hangi alanda ortak mirasa katkıda bulunmuşlardır?
 A) Bilim
 B) Edebiyat
 C) Müzik
 D) Sanat

3. Günümüzde üretilen ürünlerin bir ülkeden başka bir ülkeye taşınması çok daha hızlı ve güvenli hale gelmiştir.
 Bunun nedeni aşağıdakilerden hangisidir?
 A) Ticarete uğraşanların artması
 B) Ulaşım araçlarının artması
 C) Ülkeler arası dostluğun gelişmesi
 D) Ülkelerin ihtiyacının azalması

4. İletişim araçları ülkeler arası ekonomik ilişkileri artmış ve kolaylaştırmıştır.
 Aşağıdakilerden hangisi iletişimin ekonomide sağladığı kolaylıklardan biridir?
 A) Cep telefonu sayesinde istediğimiz bir yakınımızı kolaylıkla arayabiliriz.
 B) Genel Ağ'dan istediğimiz oyunlara ulaşım oynayabiliriz.
 C) Genel Ağ ve cep telefonu sayesinde ürünlerimizi farklı ülkelere taşıyabiliriz.
 D) Genel Ağ üzerinden istediğimiz bilgiye ulaşabiliriz.

5. Bir turist gezirken o ülkenin insanlarını ve kültürünü de tanıyarak Turizm sayesinde insanlar birbirini tanıyarak, karşılıklı olarak birbirlerine sevgi ve saygı duyarlar.
 Buna göre turizmin yararları arasında;
 I. Ülkeler arası dostluk köprülerinin kurulması
 II. Ön yargıların ortadan kalkması
 III. Devletler arası yakınlaşma ve işbirliğinin gelişmesi
 durumlarından hangileri gösterilebilir?
 A) I ve II B) II ve III C) I ve III D) I, II ve III

6. Aşağıdakilerden hangisi insanlığın ortak mirası için söylenebilir?
 A) İnsanlığın ortak mirası çok uzun zamanda oluşur.
 B) İnsanlığın ortak mirasında sadece bir ulusun payı vardır.
 C) İnsanlığın ortak mirası korunmalıdır.
 D) İnsanlığın ortak mirası gelecek kuşaklara aktarılmalıdır.

D. Aşağıdaki soruların cevaplarını defterinize yazınız.

1. Ülkeler neden birbirleriyle alışveriş yapmak zorundadır? Açıklayınız.
 2. Turizmin ülkeler arası ilişkilerde oynadığı rol nedir? Açıklayınız.

YÖNTEM

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu tür araştırmalar, her araştırmacıya farklı olanaklar sunması açısından önemli bir konuma sahiptir. Yıldırım ve Şimşek'ten (2021) hareketle nitel araştırmayı; gözlem, görüşme ve doküman incelemesi gibi veri toplama tekniklerinin yaygın olarak kullanıldığı, olayların bütüncül bir bakış açısı ile ele alındığı araştırma yöntemi olarak tanımlayabiliriz.

Araştırmanın Modeli

Yapılan araştırmanın desenini olgu bilim (fenomonoloji) oluşturmaktadır. Olgu bilim çalışmalarında; yaşanmış deneyimlerden yararlanma esastır (Jasper, 1994). Bu araştırmalarda Aydın'ın (2021) da belirttiği gibi bir olay veya olgu ile ilgili çok sayıda kişinin görüşlerinden ve tecrübelerinden ortak bir anlama ulaşma gayreti vardır.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu Samsun ilinde, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Canik ve İlkadım ilçelerinde bulunan ortaokullarda görev yapan 14 sosyal bilgiler dersi öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırma konumuzun 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı ile ilgili olması nedeniyle; öğretmenlerin de 5. sınıf sosyal bilgiler dersine giren öğretmenler olmasına dikkat edilmiştir. Tablo 1'de görüldüğü üzere öğretmenlerin, 6'sı erkek 8'i kadındır. Çalışma grubundakilerin kıdem durumuna bakıldığında; 2'sini 10 yıl altı, 7'sini 10 ile 20 yıl ve 5'ini de 20 ile 30 yıl arası görev yapmış öğretmenler oluşturmaktadır.

Tablo 1*Öğretmenlere İlişkin Demografik Bilgilerin Dağılımı (f)*

Değişken		f
Cinsiyet	Kadın	6
	Erkek	8
Kıdem	10 Yıl ve Altı	2
	11-20 Yıl Arası	7
	21-30 Yıl Arası	5

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin ders kitapları ile ilgili görüşlerinin oluşmasında belli ölçüde de olsa öğrenciler etkili olabilir düşüncesinden hareketle çalışma grubu oluşturulurken farklı sosyo-ekonomik yapıda bulunan okulların seçilmesine dikkat edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak çalışmada amaçlı örneklem oluşturma yöntemi altında bulunan maksimum çeşitlilik kullanılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veri toplama tekniği olarak görüşme kullanılmıştır. Karataş'a (2017) göre görüşme araştırmaya dahil edilen katılımcıların bir konu ya da durum karşısındaki duygu ve düşüncelerinin anlaşılması etkinliğidir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin ünite sonunda yer alan ölçme değerlendirme sorularına yönelik görüşlerini belirlemek adına bir adet görüşme formu hazırlanmıştır. Daha önce yapılan çeşitli çalışmalar ve araştırmaya konu olan ders kitabının ünite sonu değerlendirme soruları incelenmiş ve görüşme formu oluşturulmuştur. Taslak görüşme formundaki sorular, uzman görüşlerine sunulmuş ve son şekli verilerek çalışmaya hazır hale getirilmiştir. Yapılan tüm görüşmeler ses kayıt cihazı kullanılarak kaydedilmiştir. Ses kaydı alınmadan önce öğretmenlere bilgi verilmiş ve yazılı onayları alınmıştır.

Verilerin Analizi

Elde edilen verilerin değerlendirilmesinde; nitel veri analizi tekniklerinden betimsel analiz kullanılmıştır. Betimsel analiz tekniğinde, görüşülen ya da gözlemlenen bireylerin görüşlerini çarpıcı bir şekilde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sıkça yer verilir (Şimşek ve diğerleri, 2021). Katılımcılara, veri analizlerinin ses kayıtları dinlenerek gerçekleştirileceği, kayıtların araştırma süresince ve sonrasında araştırmacıda kalacağı, herhangi bir kurum ya da kişiye verilmeyeceği belirtilmiştir.

İnandırıcılık

Bu çalışmadaki görüşme sorularının, ünite sonu ölçme değerlendirme bölümü ile ilgili ve yeterli sayıda olup olmadığı ile ilgili başka araştırmacıların görüşlerine başvurulmuştur. Betimsel analiz sonucu elde edilen veriler kontrol amaçlı olarak bir süre geçtikten sonra tekrar kontrol edilmiş, düzeltmeler ve eklemeler yapılmaya çalışılmıştır. Bu tür uygulamalar çalışmanın objektifliğine ve inandırıcılığına katkı sağlayabilir.

Etik kurul izin bilgileri

Bu araştırmanın etik izni, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 29/03/2023 tarihli ve 126 sayılı karar ile alınmıştır.

BULGULAR

Bölümün alt başlıkları görüşme sorularından hareketle oluşturulmuştur. Öğretmenlerin sosyal bilgiler ders kitabının ünite sonu ölçme değerlendirme bölümü ile ilgili sorulara verdikleri cevaplar analiz edilmiş ve her bir soru ile ilgili farklılıkları yansıtan öğretmen cevaplarına yer verilmiş ve daha sonra ise cevaplar ile ilgili genel değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

1. Öğrencilerin Zihinsel Gelişimlerine Uygunluğu

Araştırma kapsamında, sosyal bilgiler öğretmenlerine 'Sorular, öğrencilerin zihinsel gelişim düzeylerine uygun mudur?' sorusu yöneltilmiştir." Sorulara cevap veren öğretmenlerin büyük bir bölümü soruların öğrencilerin seviyesine uygun olduğunu ifade etmiştir. Öğretmenlerin, az bir bölümü ise soruların kısmen uygun olduğu görüşündedir. Soruların öğrencilerin zihinsel gelişim düzeylerine uygun olmadığı yönünde görüş belirten hiçbir öğretmen bulunmamaktadır.

Araştırmaya katılan 14 sosyal bilgiler dersi öğretmeninden 9'u bu soruların öğrencilerin zihinsel gelişim düzeylerine uygun olduğunu belirtmiştir (Ö1, 2, 4, 5, 6, 7, 10, 13, 14). Aşağıda bu öğretmenlerin bazılarının cevapları verilmiştir:

Ö1: Bu soruların öğrencilerin zihinsel gelişim düzeylerine uygun olduğunu düşünüyorum. Yer alan soruların öğrencilerin yaşlarına, kitapta yer alan konulara uygun olduğunu düşünüyorum. Soruların öğrencilerin zihinsel gelişim süreçlerini kapsayıcı düzeyde olduğunu düşünüyorum.

Ö4: Bu soruların öğrencilerin zihinsel gelişim düzeylerine uygun olduğunu düşünüyorum. Öğrenciler üzerinde olumlu etkileri var. Ancak bu sorular daha da çeşitlendirilebilir. Yeni eğitim anlayışı doğrultusunda daha fazla görsellerin olduğu, çeşitli soru tekniklerinin olduğu, kavram haritalarının olduğu, oyunların olduğu sorular olabilir. Sınıfta öğrencilerin dikkatini derse toplamada bu kriterlerin etkili olacağı mutlak. Etkinliklerin bol olduğu bir ünite değerlendirme sorularının olmasının daha etkili olacağını düşünüyorum.

Ö6: Bu soruların öğrencilerin zihinsel gelişim düzeylerine uygun olduğunu düşünüyorum. Ders kitapları her sene daha yiye doğru gidiyor. Kitaplar anlaşılabilir düzeydedir.

Ö10: 5. sınıflar için bu soruların zihinsel gelişim düzeylerine uygun olduğunu düşünüyorum. Özellikle bu sınıf seviyesinde ünite sonunda konu özetlerinin kavram haritaları şekliyle yer almasının büyük avantaj sağladığını düşünüyorum. Bunlara ek olarak sorular öğrencilerin düzeylerine uygun hazırlanmıştır. Sorular tek tip değil, birden fazla çeşit kullanılarak hazırlanması açısından çocuğun birçok yönden zihinsel gelişim düzeylerine hitap etmektedir. Öğrencileri, bu sorular düşünmeye sevk etmektedir. Bu sorular, 5. sınıf çocuğun akademik yeterliliğinin üzerinde değil ancak öğrencilerin zihinsel gelişim düzeyleri birbirinden farklı olduğu için bazen çeşitli sorunlarla karşılaşabiliyoruz. Soruların son derece kazanım odaklı ilerledikleri görülmektedir.

Ö13: Bu soruların öğrencilerin zihinsel gelişim düzeylerine uygun olduğunu düşünüyorum. Sorular gayet açık ve net anlaşılma noktasında herhangi bir sorun ile karşılaşmıyoruz.

Sosyal bilgiler dersi öğretmenlerin 5'i ise bu soruların öğrencilerin zihinsel gelişim düzeylerine kısmen uygun olduğunu ifade etmiştir (Ö3, 8, 9, 11, 12). Aşağıda bu öğretmenlerin bazılarının cevaplarına yer verilmiştir:

Ö3: Bazı soruların evet uygun olduğunu ancak bazı soruların uygun olmadığını düşünüyorum. Çünkü 5. sınıf öğrencisi biraz daha somut bilgileri öğrenecekleri için bazı sorular soyut kavramları

barındırabiliyor. Bu da çocukta anlama noktasında sorunlar çıkarabiliyor. Bu nedenle daha çok somut örnekler ya da çevrelerinden olabilecek örnekler olursa çocuklar daha iyi anlayabiliyor.

Ö8: Bazı sorular uygun ancak bazı sorular uygun değil. Uygun olan eğlenceli sorular da var ama seviye üstü sorular da var. Bu konuda soruların biraz daha oyun ağırlıklı, bulmaca tarzı şeklinde yeniden düzenlenmesini önerebilirim. Özellikle tarih ile ilgili konularda birçok şeyi somutlaştırma noktasında çeşitli sıkıntılar yaşıyoruz.

Ö9: Bu soruların öğrencilerin zihinsel gelişim düzeylerine uygun olduğunu düşünüyorum. Bazı sorular, öğrenci seviyesinin altında kalırken, bazı sorular öğrencilerin seviyelerini aşan durumda da olabiliyorlar. Ancak bu durum gayet normal çünkü karma eğitim sisteminin benimsendiği kurumlarda bu gibi sorunlarla karşılaşılabilir.

Ünite sonu ölçme değerlendirme sorularının kısmen uygun olduğunu ifade eden öğretmenlerin cevapları incelendiğinde, soruların bir kısmının öğrencilerin seviyesinin üzerinde, bir kısmının ise altında olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca öğretmenlerin bir bölümüne göre; soruların bir bölümünün bazı öğrencilerin seviyesinin üzerinde veya altında olması onların zihinsel gelişim düzeylerinin birbirinden farklı olması ile ilgilidir.

Ünite sonu ölçme değerlendirme sorularının öğrencilerin zihinsel gelişim düzeylerine uygun olmadığına dair görüş belirten hiçbir öğretmen bulunmamaktadır.

2. Nicel Olarak Soruların Yeterli Olma Durumu

Araştırma kapsamında, sosyal bilgiler öğretmenlerine 'Yeterli sayıda soru olduğunu düşünüyor musunuz?' sorusu yöneltilmiştir. "Cevap veren öğretmenlerin büyük bir bölümü, yeterli sayıda soru bulunmadığını düşünmektedir. Öğretmenlerin küçük bir kısmı ise soru sayılarının yeterli olduğunu ifade etmiştir.

Araştırmamıza katılan 14 sosyal bilgiler öğretmeninden 10'u ünite sonu değerlendirme sorularının sayısının yeterli olmadığını belirtmiştir (Ö1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 11, 12). Aşağıda bu öğretmenlerin bazılarının cevaplarına yer verilmiştir:

Ö2: Ünite değerlendirme sorularının sayılarının yeterli olduğunu düşünmüyorum. Soru sayısının artırılabilceğini düşünüyorum. Kapsam geçerliğini arttırmak adına daha fazla soru sayısının olması öğrencilerin konuyu anlaması açısından daha iyi olacaktır diye düşünüyorum.

Ö3: Soruların sayıları yeterli değil. Çünkü bir konuyu anlatırken bazen bir bazen iki ayda anlatmamız gerekiyor ama değerlendirme sorularında; koca ünite iki sayfalık sorulara sığdırılıyor. Bu durumda yeterli olmuyor, daha fazla sayıda soru olması gerekmektedir.

Ö4: Soru sayısının yeterli olmadığını düşünüyorum. Devlet bu sene diğer sınıflar için ekstrasından çeşitli kaynaklar gönderdi. 5. sınıflar için de bu şekilde düzenlenmiş etkinlik kitapları olabilir. Çünkü velilerde soruların yetersiz olmasından dolayı ekstra kaynak alma yoluna gidiyorlar. Bu noktada kitaplardaki soru sayılarının artırılması ya da ilave kaynakların olması gereklidir.

Ö5: Bazı ünitelerde ben soruların yeterli olduğunu düşünmüyorum. Çok üstün körü geçmiş şekilde bize yansıyor. Özellikle test kısımlarının aşırı derecede yetersiz olduğunu düşünüyorum. İki tane soru ile koca bir üniteyi geçirmeye çalışmışlar. Bu durum çeşitli dezavantajlara sebebiyet vermektedir.

Ö9: Soruların sayılarının yetersiz olduğunu düşünüyorum. Daha fazla soru sayısı demek öğrencilerin daha çok soru görmeleri ve bu sayede de ileride karşılaşacakları sorulara tanıklık edebilmeleri açısından önemlidir. Öğrencilerin karşılaştırma yapabilmeleri adına soru sayılarının fazla olması

gerektiği kanaatindeyim. Özellikle test kısmı olarak adlandırdığımız bölümde yeterli sayıda soru bulunmamaktadır. Her ünite sonunda 10 adet D/Y ve boşluk doldurmanın yanında 20 tane de test sorusunun konulup bunun standart haline getirilmesi bu sorulardan alınan verimi arttıracaktır.

Soru sayısının yetersiz olduğu yönünde görüş belirten öğretmenlerin cevapları incelendiğinde; bazı öğretmenler ünitelerin kapsamına ve işleniş süresine göre soru sayısının yetersiz olduğunu görüşündedir. Katılımcıların bir kısmı, öğrencilerin ne kadar çok soru ile karşılaşırsa konunun tekrarına ve pekişmesine o kadar katkı sağlayacağını ifade etmiştir. Ayrıca ders kitabının ölçme ve değerlendirme boyutundaki soru sayısının artırılmasının, öğrencilerin ilave kaynaklara olan ihtiyacını azaltabileceğini de bazı öğretmenler belirtmiştir. Öğretmenlerin bir kısmı soru sayısındaki artışın çoktan seçmeli soru türünde olması gerektiği görüşündedir.

Sosyal bilgiler öğretmenlerinden 4'ü (Ö6, Ö10, Ö13, Ö14), ünite sonu değerlendirme sorularının sayısının yeterli olduğu görüşünü ifade etmiş olup, aşağıda bu öğretmenlerin cevaplarına yer verilmiştir:

Ö13: Soruların sayıları 5. sınıf seviyesinde olan bir öğrenci için yeterli olduğunu düşünüyorum. Soru sayısının fazla olması öğrencilerin sıkılmasına ve dersten kopmalarına neden olacağı için soru sayıları gayet yeterli benim görüşüm doğrultusunda. Bu sınıf seviyesi biraz daha oyun çağında olduğu için soruların arttırılmasını verimli bulmuyorum.

Ö14: Sorular aşama aşama kendini göstermektedir. D/Y, eşleştirme, boşluk doldurma, test, açık uçlu sorular gibi sorular var. Dolayısıyla kapsam geçerliliği açısından baktığımızda her konuyu kapsayan sorular olduğunu görüyoruz. O sorular konuyu tamamen tekrar ettiriyor. Konuyu çocuk öğreniyor ve açık uçlu sorularla da çocuk yorum yapabiliyor ve ufuklarını genişletebiliyor. Bence bu sorular gayet yeterli düzeydedir.

3. Soru Çeşitliliğinin Yeterli Olma Durumu

Araştırma kapsamında; sosyal bilgiler öğretmenlerine, "yeterli çeşitlilikte soru var mı?" sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerin yaklaşık olarak yarısı yeterli çeşitlilikte soru bulunduğu görüşündedir (Ö1, 2, 6, 9, 10, 11).

Araştırmamıza katılan 14 sosyal bilgiler dersi öğretmeninden 6' sını ünite sonu değerlendirme sorularını çeşitlilik açısından yeterli olduğunu görüşündedir ve aşağıda bu öğretmenlerin bazılarının cevaplarına yer verilmiştir:

Ö1: Soruların çeşitlilikleri yeterli, öğrencilerin kendilerini ifade edebilecekleri, anlatabilecekleri sorular da bulunuyor.

Ö9: Soruların çeşitliliği yeterli ancak bunlara ek olarak açık uçlu sorular da eklenebilir. Çocukların kendi cümleleri ile düşündüklerini ifade etmelerine olanak sağlanabilir.

Sosyal bilgiler dersi öğretmenlerinden 8'i ise ünite sonu değerlendirme sorularını çeşitlilik açısından yeterli bulmamaktadır (Ö3, 4, 5, 7, 8, 12, 13, 14). Aşağıda bu öğretmenlerin bazılarının cevaplarına yer verilmiştir:

Ö3: Bu sorulara ek grafiksel, resimli sorular da olsa aslında daha verimli olacağını düşünüyorum. Resimlerle eşleştirme, haritaların yaygın olması gibi daha değişik etkinliklerin yapılması gerektiğini düşünüyorum.

Ö4: Ders kitaplarında genel olarak; görseli az, renksiz, dikkat çeken unsurların çok kullanılmadığı bir ünite değerlendirmesi olduğunu görüyoruz. 5. sınıf yaş seviyesine uygun olarak onları çözmeye

teşvik edecek hale getirecek çeşitli soruların ve görsellerin olması gerekmektedir. Sosyal bilgiler dersi çocuklar arasında genellikle sevilmeyen bir derstir. Ezberi, konu yoğunluğu fazla olduğu için çalışmayı sevmeyen öğrenci topluluğu da buna eklenince o yüzden onların dikkatini çekecek görsellerin olduğu bir değerlendirme, etkinlikler olsa daha faydalı olacaktır.

Ö8: Soruların çeşitliliği açısından yeterli olduğunu düşünmüyorum. Çeşitliliği arttırmak açısından bulmaca eklenebilir, boyama etkinlikleri, resim tamamlama etkinlikleri eklenebilir. Öğrencilerin, öğrendikleri konuları bu şekilde somutlaştırılması bilgilerin daha kalıcı olmasını sağlamaktadır. Bu etkinlikler sınıfta yapılmassa bile eve ödev olarak verilebilir.

Ö12: Yapılandırmacı eğitim anlayışından yola çıkarsak; verilen sorular öğrencilerin aktif olduğu sorular değildir. Öğrencinin işaretleyip üzerinde durmadan geçiştirebileceği sorulardır. Öğrencilerin daha aktif olacağı sorular düzenlenebilir. Bu durum tabii ki kitabın sayfa sayısını arttıracaktır. Daha nitelikli, öğrencinin daha aktif olacağı değerlendirme bölümleri olmalıdır. Örneğin; balık kılçığı, bulmaca, öğrencilerin doldurabileceği şekilde kavram haritaları olabilir. Öğrencilerin fikir üretme, analiz ve sentez becerilerini de ölçebilecek ürüne dönük soruların olması gerekmektedir. Üniteleri anlatıp geçmek yerine her öğrencinin ünitelerin sonunda bir ürün ortaya koyması, konuyu pekiştirme bazında daha etkili olacaktır diye düşünüyorum. Çünkü insanlar kendileri bir şey oluşturduklarında, öğrenme tam anlamıyla gerçekleşmektedir. Eylemsel faaliyetlere yönelik olarak bu sorular düzenlenebilir.

Soru çeşitliliğinin artırılması gerektiği görüşünde olan öğretmenler; bulmaca, kavram ve zihin haritaları, balık kılçığı, resim eşleştirme gibi öğrenci merkezli ve görsel öğelere daha fazla yer veren sorulara ünite sonu ölçme ve değerlendirme bölümünde daha fazla yer verilebileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca bazı öğretmenler de haritalara ve grafiklere daha fazla yer verilebileceği görüşündedirler.

4. Soruların Kazanımlar ile İlişki Durumu

Araştırma kapsamında, sosyal bilgiler öğretmenlerine 'Sorular, kazanımlar dikkate alınarak mı hazırlanmıştır?' sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerin büyük bir bölümü, soruların kazanımlar ile uyumlu olduğunu görüşündedir.

Araştırmaya katılan 14 sosyal bilgiler öğretmeninden 9'u, ünite sonu değerlendirme sorularının kazanımlar dikkate alınarak hazırlandığını ifade etmiştir (Ö1, Ö3, Ö4, Ö6, Ö9, Ö10, Ö12, Ö13, Ö14). Aşağıda bu öğretmenlerin bazılarının cevaplarına yer verilmiştir:

Ö1: Bu soruların kazanımlar dikkate alınarak hazırlandığını düşünüyorum.

Ö4: Bu sorular kazanımlara uygun olarak hazırlanmıştır. Tabii ki soru çeşitliliği ya da soru sayısı fazla olduğu zaman daha geçerli ve kapsamı geniş olacaktır. Kazanımları daha detaylı ölçebilir, soru sayısının arttırılması bu açıdan da avantaj oluşturacaktır.

Ö9: Ben bir sosyal bilgiler dersi öğretmeni olarak bu kazanımları önemsiyorum. Her dersin başında o dersin kazanımlarını çocuklara yazdırırım. Çünkü ne öğreneceğini bildiği zaman çocuklar daha iyi derse odaklanabiliyorlar. Kazanımda yer alan kelime ve kavramlar aslında bana derste izleyeceğim yol noktasında bir rehberlik oluşturmaktadır. Bu sorular, evet kazanımlar dikkate alınarak hazırlanmıştır ancak sayısının eksik olmasından dolayı kazanımları öğrenciye vermekte eksik kalıyorlar.

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin 5'i ise ünite sonu değerlendirme sorularının kısmen kazanımlara uygun olduğu görüşündedir (Ö2, 5, 7, 8, 11). Bu öğretmenlerin cevaplarından bazıları aşağıda verilmiştir:

Ö7: Ünitelerin detayları çok fazla ancak yer verilen soru sayısı çok az olduğunu görmekteyiz. Ancak buna oranla soruların nitelik açısından gayet güzel olduğunu söyleyebilirim. Ancak kapsam geçerliliği noktasında çeşitli sıkıntılar yaşıyoruz. Öğrenciler ne kadar çok soru çözerse o kadar çok kazanım kapsamında değerlendirmeler yapabiliriz.

Ö8: Kazanımların yeterli olduğu konular da var yetersiz kaldığı konular da var. Özellikle soyut konular olarak adlandırdığımız konularda, öğrenciler anlama noktasında zorluk yaşıyorlar. Bunlar dışında bilgiye dayalı, görsellerle desteklediğimiz konularda bir zorluk yaşamıyorlar.

Öğretmenlerin cevapları incelendiğinde; soruların kazanımları ölçtüğü veya kazanımlara uygun olduğu görüşü ağırlıklıdır. Ancak kazanımları ölçen daha fazla ve daha çeşitli soruların olması öğretmenlerin en önemli önerileri arasındadır.

5. Görsel Öğeler Bakımından Soruların Yeterli Olma Durumu

Araştırma kapsamında, sosyal bilgiler öğretmenlerine 'Ünite sonunda yer alan sorularda görsellere (tablo, şekil, grafik, harita vb.) yeterince yer verildiğini düşünüyor musunuz?' sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerin büyük bir bölümü, sorularda yeterince görsel öğelere yer verilmediği görüşündedir.

Araştırmaya katılan 14 sosyal bilgiler öğretmeninden yalnızca 2'si, ünite sonu değerlendirme sorularında yeterli görsele yer verildiğini belirtmiştir (Ö5, Ö10). Aşağıda bu öğretmenlerin cevaplarına yer verilmiştir:

Ö5: Konunun gerektirdiği düzeyde görsellere yer verildiğini düşünüyorum. Özellikle harita üzerinden bir anlatım gerçekleştirilecekse o şekilde görsel öğelere yer verildiğini düşünüyorum.

Ö10: Zaman zaman ünite değerlendirmesinde görsel öğeler kullanılıyor ancak ünite içinde de bu açıklık ortadan kaldırılmış oluyor. Bu noktada ünite içinde bu eksiklik telafi edildiği için ünite sonunda yer alan kısacık alana bu tarz görsel öğeler koymak sadece alanı daraltacaktır ve ben verimli olacağını bu noktada düşünmüyorum.

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin 12'si ise ünite sonu değerlendirme sorularında görsellere yeterince yer verilmediğini belirtmiş olup (Ö1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14), Aşağıda, bu öğretmenlerin görüşlerine yer verilmiştir:

Ö7: Bu sorularda görsel öğelere yeterince yer verildiğini düşünmüyorum. Konuların içerisinde yeterince görsellere yer verilmiştir ancak aynı özen ünite sonu sorularda gösterilmemiştir. Bu sorularda görsel öğelere daha fazla yer verilmesi, somut dönemde olan öğrencilerin bilgilerini daha iyi bir şekilde somutlaştırması noktasında etkili olacağı görüşündeyim.

Ö8: Görsel öğelere ders kitaplarında yeterince yer verildiğini düşünmüyorum. Bu konuda önerim etkinlik kitabı sisteminin geri dönülmesidir. Öğrencilere bu noktada yük bindiğini biliyorum ancak öğrenilen bilgileri ilgili alıştırmaların direkt o kitaplardan yapılması pekiştirme noktasında oldukça etkili olacak bir yöntemdir. Etkinlik kitabı evde kullanılır, okula getirilmezse yük durumundan da kurtulunmuş olunur diye düşünüyorum.

Ö14: Görsel öğelere daha çok ünite içerisinde yer veriyorlar. Ancak ünite sonunda bu sorulara yer verilse öğrencilerin daha çok ilgisini çeker ve kalıcı olur diye düşünüyorum. Bu nokta da ne yazık ki

yeterli diyemeyeceğim. Görselliğe yeterince yer verilmediği için bir süre sonrasında çocuklar sıkılıyor ve dikkatleri çok kolay bir şekilde dağılıyor. Baloncuk şeklinde görselliğe dayalı öğeler daha sık yer almalı, özellikle de 5. sınıf ders kitaplarında diye düşünüyorum. Çocuklar görmedikleri şeyleri çabuk unutuyorlar en azından öğrendikleri bilgileri unutmayıp pekiştirebilirler. Dikkati dağılan çocukların dikkatleri toplamak için en etkili yöntem görsel öğelere fazlaca yer verilmesi gerekmektedir. Öğrencilerin çıkarım yapabileceği sorgulama düzeylerini arttıracak hem görsel öğelere hem de sorulara yer verilmesini öneriyorum. Harita kullanımının daha da yaygınlaşması gerektiğini düşünüyorum ki harita eğitimlerinin ilkokuldan beri başlayıp sınıf seviyelerinde ilerleyerek devam etmesi gerektiğini düşünüyorum.

Öğretmenlerin verdiği cevaplar incelendiğinde; bu sorularda görsel öğelere yeterince yer verilmediği sonucuna ulaşılabilir. Ölçme ve değerlendirme boyutundaki soru çeşitliliği değerlendirilirken de benzer görüşleri öğretmenler ifade etmiştir. Sorularda yeterince görsellere yer verilmemesinin; içeriğin öğrenciler tarafından somutlaştırılmasında, kalıcılığında ve ilgi çekici hale getirilmesinde sınırlılıklar oluşturduğu öğretmen görüşlerine göre söylenebilir Bazı öğretmenler, daha önceki yıllarda olduğu gibi ders kitabına yardımcı etkinlik kitaplarının eklenmesini önermiştir. Çalışmanın daha önceki bölümlerinde de belirtildiği gibi haritalar, grafikler, kavram ve zihin haritaları, soru baloncukları gibi görsel öğelere sorularda daha fazla yer verilebilir.

6. Soruların Yazı Özelliklerinin Eğitim-Öğretim Açısından Uygun Olma Durumu

Araştırma kapsamında, sosyal bilgiler öğretmenlerine 'Sorulardaki yazı türü, punto ve renk kullanımını, öğrencinin ilgisini çekmesi açısından nasıl değerlendirirsiniz? (Arial Narrow, Calibri, Times New Roman vb.)' sorusu yöneltilmiştir. Araştırmaya katılan 14 sosyal bilgiler öğretmeninden 7'si (Ö5, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10, Ö11, Ö12), bu soruya olumlu görüş bildirmiştir. Aşağıda, bu öğretmenlerin bazı cevaplarına yer verilmiştir:

Ö8: Yazı noktasında, sorularda herhangi bir sıkıntı görmüyorum. Görme bozukluğu olmayan her bireyin okuyabileceği büyüklükte ve renkte aynı zamanda ilgi çekici özellikte olduğunu düşünüyorum. Yazıların netliği, baskı kalitesini gayet güzel buluyorum.

Ö11: Kendimi öğrenci olarak düşündüğümde; soruların duru, yazım şekli ve renklerinin uygun olduğunu düşünüyorum.

Ö12: Öğrencilerin seviyesine uygun olduğunu düşünüyorum. Sorularda bırakılan boşluklar öğrencilerin yazılarını sığdırabileceği şekilde olduğunu görmekteyiz. Ancak pandemi döneminin getirdiği olumsuzluklardan birisi, öğrencilerin yazım kabiliyetlerinin gerilediğidir. Bu durumda, bazı öğrencilerin bu boşluklara kelimeleri sığdıramadığı da bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada sınıf öğretmenin desteğine fazla ihtiyaç vardır.

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin 7'si ise ünite sonu değerlendirme sorularındaki yazı özelliklerini eğitim-öğretim açısından kısmen uygun bulmaktadır (Ö1, 2, 3, 4, 6, 13, 14). Öğretmenlerin cevaplarının bazıları aşağıda verilmiştir:

Ö3: Yazının puntosu ve görüntüsü uygundur. Göz problemi olmayan bir öğrenci rahatlıkla okuyabilir. Ama renklerle daha ilgi çekici hale getirilebilir.

Ö4: Yazıların türü, puntosu uygundur fakat renk bakımından renksizdir. Sorular renkli olduğunda daha fazla dikkat çeker ama punto olarak sorun yoktur.

Ö14: Puntolar kesinlikle uygun ancak sorular çok renksiz, başlık yok, sembol yok yani öğrencinin okuyup da ilgisini çekip anlayabileceği herhangi bir şey yok. Bu çocuklar ilk dört yıl sembollerle uğraşıyorlar. Sonrasında bu renklerin birden ortadan kalması ne yazık ki onların bocalamalarına neden oluyor. Bu da büyük bir dezavantaj teşkil ediyor. Konu içeriklerinde renkler var ama ünite değerlendirmesine geldiğinde kesinlikle çok sıkıcı bir kitap, ilgi çekmiyor.

Öğretmenlerin yukarıdaki soruya verdikleri cevaplara göre; yazıların puntosu, görme problemi olmayan öğrencilerin yazıları oldukça rahat bir biçimde görebileceği şekildedir. Ancak öğretmenlerin önemli bir kısmı; yazının tipini, rengini ve bazen de zemin rengini zaman zaman değiştirmek gibi düzenlemelerin yazıların ve bölümün ilgi çekiciliğini arttırılabileceğini belirtmişlerdir.

7. Öğretmenlere Ait Genel Değerlendirmeler

Sosyal bilgiler öğretmenlerine; 'ünite sonu değerlendirme soruları ile ilgili yukarıda sorduğumuz soruların cevapları dışında önerileriniz var mıdır? Açıklayabilir misiniz?' sorusu yöneltilmiştir. Bu soru kapsamında dersin öğretmenleri kendi deneyim ve görüşleri doğrultusunda çeşitli önerilerde bulunmuşlardır. Yukarıdaki soru ile ilgili öğretmenlerin verdikleri cevaplar aşağıda verilmiştir:

Ö3: Bu soruların direkt bilgiyi ölçmemesi gerektiğini düşünüyorum. Bilgiyi yine versin ama yorum sorularının yani çocuğu düşünmeye yönelten soruların olması gerektiğini düşünüyorum. "Siz olsaydınız ne yapardınız?" şeklinde aslında öğrencilerin empati duygularını da geliştirecek tarzda sorulara yer verilmesi gerektiğini düşünüyorum. Çeşitli hikâyeye tamamlamaları verilebilir ve bunlara ek olarak tablo soruları, görsel sorular çok olmalıdır.

Ö4: Sorular hep önce D/Y, boşluk doldurma, test şeklinde ilerlemiştir. Öncelikle bu kalıptan çıkıp, farklı soru ve tekniklerle harmanlanmış; kavram haritalarının olduğu hatta bazı yerlerde öğrencilerin de sorular hazırlayabileceği boşluklara ya da açık uçlu çalışmalara da yer verecek çeşitli kısımların olması lazımdır. Öğrencinin kendi hayal gücüyle yapabileceği sorular ya da etkinliklere yer verilmelidir. Ders kitaplarında öğrenciye alan yaratılmalıdır.

Ö10: Bu sınıf seviyesi için önerim; ders kitabından ayrı bir etkinlik kitabı oluşturulabilir. Sistem bunu şu anda EBA ile çözüyor, orada gerekli etkinlikleri gerekli soru-cevaplara ulaşabiliyoruz ancak bu noktada da öğrenciler bilgisayarı açıp oradan verilen ödevleri yapmıyorlar. O yüzden de ayrı bir etkinlik kitabının olmasının bu noktada önemli bir avantaj sağlayacağını düşünüyorum. Bu yıl sınıf seviyelerine yönelik soru kitapları verildi ancak bu kitaplar görselden yoksun, sadece soru ağırlıklı olduğu için öğrencilerin dikkatini çekmedi ve amaca hizmet etmedi. En fazla böyle bir öneri olabilir. Çünkü kitabın belirli bir hacmi var ve bu sonuna kadar kullanılmış.

Bu bölümde öğretmenlerin büyük bir kısmı; daha önce yöneltilen sorulara verdikleri cevapların önemli gördüklerini tekrar etmişlerdir. Bazı durumlarda diğer bölümlerdeki sorulara verdikleri cevapları özetlemişlerdir. Öğretmenlerin bir bölümü yukarıdaki soruya verdikleri cevaplarda; soruların sayılarının artırılması ve çeşitlendirilmesi için test, boşluk doldurma, doğru ve yanlış şeklindeki bilgi düzeyi hedef davranışlarının gerçekleştirilmesine dönük soru türlerinin yanı sıra "siz olsaydınız ne yapardınız?", bir konu bağlamında başlanan bir hikâyeyi tamamlama, öğrencilerin üniteler ile ilgili sorular oluşturması ve cevaplama gibi onların yorum yapmasına, hayal kurmasına, kavrama ve daha üst düzey hedef davranışları gerçekleştirmelerine imkan verebilecek açık uçlu sorulara ünite sonu ölçme ve değerlendirme bölümünde yer verilmesini önermişlerdir. Ayrıca bazı öğretmenler öğrencilerin EBA'daki soruları yapma ve çözme

konusunda isteksiz olduklarını ve bu sebeple ders kitabındaki ünite sonu değerlendirme etkinliğine destek olması bağlamında EBA'nın kullanılmayacağını belirtmişlerdir. Yine öğretmenlerin bir bölümü; ders kitabının hacim olarak yeterli olduğunu ünite sonu ölçme ve değerlendirme sorularına veya diğer bölümlere yapılacak ilavelerin ancak daha önceki yıllarda olduğu gibi ders kitabının yanı sıra çalışma kitabının da hazırlanması ile mümkün olabileceğini ifade etmişlerdir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmada elde edilen bulgulardan hareketle sosyal bilgiler dersi 5. sınıf ünite sonu değerlendirme sorularının büyük bir bölümünün öğrencilerin zihinsel gelişim düzeylerine uygun olduğu söylenebilir. Ancak sınıftaki tüm öğrenciler aynı zihinsel gelişim seviyesinde olmadıkları için bazı sorular öğrencilerin bir kısmına kolay gelirken bir bölümüne zor gelebilir. Bu bağlamda; her bir sorunun çözümü süresi ve gayreti öğrenciden öğrenciye değişebilir ve bu durumun eğitimin planlanmasında öğretmenler tarafından dikkate alınması gerekir. Öcal (2007) ders kitaplarını öğretmen görüşleri doğrultusunda değerlendirdiği çalışmasında; öğrencilerin büyük bir kısmının ölçme ve değerlendirme sorularını rahatlıkla yapabildikleri sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç çalışmamızın bulguları ile paralellik göstermektedir. Karabacak ve Turan'ın (2007) ilköğretim birinci kademe sosyal bilgiler ders kitabı ile ilgili sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarının görüşlerine başvurduğu çalışmalarında da benzer sonuçlar söz konusudur. Ayrıca Ertürk ve Güler'in (2017) yaptıkları araştırmada; öğretmenlerin çoğunluğunun sosyal bilgiler ders kitabının ölçme ve değerlendirme boyutunun, öğrencilerin beceri ve bilgi birikimine uygun olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırma sonuçlarına göre; öğretmenlerin büyük bir bölümü içeriğe göre yeterli sayıda soru olmadığı görüşündedir. Ertürk ve Güler'in (2017) çalışmasında, öğretmenlerin %53'ü sosyal bilgiler ders kitabının ölçme ve değerlendirme boyutundaki soruların sayısını yeterli bulurken, %47'si kısmen yeterli veya yetersiz bulmuştur. Nalçacı'nın (2011) çalışmasında, öğretmenlerin %60'ı soruların kapsam geçerliğine sahip olduğunu ifade etmiştir. Çalışma sonuçlarımız ile diğer araştırma sonuçları arasındaki farklılık, incelenen ders kitaplarının farklılık göstermesinden kaynaklanabilir.

Araştırma bulgularına göre; öğretmenlerin çoğunluğu yeterli çeşitlilikte soru olmadığı görüşündedir. 2005-2006 yılında yürürlüğe giren sosyal bilgiler öğretim programından önce hazırlanmış kitapların (Çalapa, 1978; Akşit ve diğerleri, 1979; Şenünver ve diğerleri, 2001) ünite sonu ölçme değerlendirme boyutu birbirine benzer. Bu boyut, sadece açık uçlu soruların olduğu ve soru çeşitliliğinin az olduğu bölümlerdir. Ancak 2005 yılında yürürlüğe giren programla birlikte hazırlanan sosyal bilgiler ders kitaplarının (Genç ve diğerleri, 2008; Gülcan ve diğerleri, 2010; Şahin, 2018; Evirgen ve diğerleri, 2022) diğer boyutlarında olduğu gibi ünite sonlarında yer alan ölçme değerlendirme boyutunda da önemli değişiklikler olmuştur. Bu boyuttaki soru çeşitleri artmış, açık uçlu sorulara; eşleştirme, boşluk doldurma, doğru-yanlış, çoktan seçmeli soru türleri eklenmiştir. 2000'li yılların başlarında yapılan pek çok çalışmanın sonuçlarında ünite sonu ölçme değerlendirme boyutundaki soru türlerinde gerçekleşen çeşitlenmeye dikkat çekilmiştir (Karabacak ve Turan, 2007; Gülersoy, 2013; Ertürk ve Güler 2017). Her ne kadar zaman içinde ünite sonu ölçme değerlendirme sorularının çeşidi artmış olsa da araştırmamız sonuçlarına göre çeşitliliğin yeterli olmadığı söylenebilir. Pek çok öğretmen görsel öğelere yer veren soru çeşitlerinin az olduğu görüşündedir. Aynı şekilde bazı öğretmenler, ölçme değerlendirme

boyutunda öğrencilerin hayal güçlerini ve yorum kabiliyetlerini geliştirebilecek soru türlerinin az olduğunu belirtmiştir. Bu bulgu; Ertürk ve Güler'in (2017) çalışmalarındaki, "ünite sonu değerlendirme sorularının öğrencilerdeki bilgi, kavrama, uygulama, analiz ve sentez düzeyi hedef davranışları gerçekleştirilmede yetersizdir" sonucu ile benzerlik göstermektedir. Gülersoy da (2013) çalışmasında; ölçme değerlendirme sorularının daha çok bilgi düzeyi hedef davranışları gerçekleştirilmede etkili olduğuna dikkat çekmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre soruların kazanımları ölçtüğü ve kazanımlara uygun olduğu söylenebilir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi kazanımları ölçen daha fazla soru olabilir.

Çalışma bağlamında; ders kitabının ünite sonu ölçme değerlendirme sorularında görsel öğelere yeterince yer verilmediği sonucuna ulaşılmıştır. Pek çok öğretmene göre; bulmaca, kavram ve zihin haritaları, balık kılıcı, resim eşleştirme gibi öğrenci merkezli ve görsel öğelere yer veren sorular yetersizdir. Sorularda yeterince görsel öğelere yer verilmemesinin; içeriğin öğrenciler tarafından somutlaştırılmasında, kalıcılığında ve ilgi çekici hale getirilmesinde sınırlılıklar oluşturduğu söylenebilir. Sosyal bilgiler ders kitabının (Evirgen vd., 2022) ünite sonu ölçme değerlendirme soruları incelendiğine; kitabın diğer boyutlarındaki (öğrenme-öğretme süreçleri boyutu gibi) görselliği bu boyutta görmek mümkün değil.

Öğretmenlerin yarısı ölçme değerlendirme boyutundaki yazı özelliklerini eğitim öğretim açısından uygun diğer yarısı ise kısmen uygun bulmaktadır. Kısmen uygun bulan öğretmenler, yazının puntosu açısından sorun belirtmemişlerdir. Bu öğretmenler, bu boyuttaki sorularda kullanılan yazı tipinin, renginin ve zemin renginin dikkat çekici olmadığı görüşündedir.

Öneriler

- 1- Ders kitabının ölçme ve değerlendirme boyutundaki sorular ve çeşitleri artırılabilir. Bu artırma yapılırken şunlara dikkat edilebilir:
 - a- Bulmaca, balık kılıcı, kavram haritası, resim eşleştirme gibi görsel öğelere yer veren ve bu şekilde öğrencilerin daha fazla ilgisini çeken sorulara yer verilebilir.
 - b- Kavrama, uygulama, analiz ve sentez gibi üst düzey hedef davranışları kazandırmaya yönelik sorulara daha fazla yer verilebilir.
- 2- 2024-2025 eğitim-öğretim yılında uygulamaya girecek program doğrultusunda hazırlanacak kitapların ölçme değerlendirme boyutunun değerlendirilmesinde araştırma sonuçlarından yararlanılabilir.
- 3- Ölçme değerlendirme boyutundaki soruları öğrenciler için daha dikkat çekici hale getirmek noktasında zaman zaman farklı yazı tipleri, farklı renkte yazılar, zemin renkleri kullanılabilir.
- 4- Kitabın ölçme değerlendirme boyutundaki sorulara destek olması için EBA'daki sorulardan yararlanılabilir.
- 5- Farklı sınıf düzeyindeki ders kitapları için benzer çalışmalar yapılabilir.
- 6- Farklı ülkelerin ders kitaplarındaki ölçme değerlendirme boyutları ile ülkemizdeki karşılıkları karşılaştırılabilir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Araştırmacıların araştırmaya katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çatışma durumu yoktur.

KAYNAKÇA

- Akşit, N., Sanır, F. ve Asal, T. (1979). *Ortaokullar için sosyal bilgiler 2. sınıf*. Milli Eğitim Basımevi.
- Aydın, M. (2021). Beş nitel araştırma yaklaşımı. S. Demir ve M. Bütün (Çeviri Ed.). *Nitel Araştırma Yöntemleri* (John W. Creswell) içinde (71-113). Siyasal Kitapevi. Ceyhan, E. ve Yiğit, B. (2003). *Konu alanı ders kitabı incelemesi*. Anı Yayıncılık.
- Çalapala, R. (1978). *Sosyal bilgiler ilkokul: 4. İnkılap ve Aka*.
- Çalapala, R. (1978). *Sosyal bilgiler ilkokul: 5. İnkılap ve Aka*.
- Demirel, Ö ve Kiroğlu, K. (2021). Eğitim ve ders kitapları. Ö. Demirel ve K. Kiroğlu (Ed). *Ders kitabı incelemesi* içinde (4-12). Pegem Akademi.
- Ertürk, M. ve Güler, E. (2017). 5. 6. ve 7. Sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarının öğretmen görüşlerine göre incelenmesi (Muğla ili örneği). *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(8), 65-76. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/goputeb/issue/34591/382005> adresinden 23.08.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Evirgen, Ö. F., Özkan, J. ve Öztürk, S. (2022). *Sosyal bilgiler ders kitabı 5*. Devlet Kitapları Çağlayan Matbaası.
- Genç, E., Polat, M. M., Başol, S., Kaya, N., Azer, H. vd.'leri (2008). *Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 6*. Semih Ofset.
- Gülcan, M. G., Bayram, Ö., Kılıç, Z., Karakaya, F. M. ve Midilli, A. (2010). *Sosyal bilgiler ders kitabı 5*. Koza Yayın Dağıtım.
- Gülersoy, A. E. (2013). İdeal ders kitabı arayışında sosyal bilgiler ders kitaplarının bazı özellikler açısından değerlendirilmesi. *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education*, 2(1), 1-26 <https://www.ijtase.net/index.php/ijtase/article/view/313> adresinden 23.08.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Gündüz, A. (2023). *Türkiye'de ders kitapları tarihi*. T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayınları
- Güneş, H. ve Çelikler, D. (2010). Konu alanı ders kitabı inceleme dersine yönelik öğrenci görüşleri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 1(5), 81-89 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbedergi/issue/11254/134503> adresinden 23.08.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Jasper, M. A. (1994). Issues in phenomenology for researchers of nursing. *Journal of Advanced Nursing*, 19(2), 309- 314.
- Karabacak, N. ve Turan, İ. (2007). İlköğretim birinci kademe sosyal bilgiler ders kitaplarının sınıf öğretmenliği öğretmen adaylarına göre bir değerlendirmesi, *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 210-233. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunikkefd/issue/2777/37240> adresinden 23.08.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Karataş, Z. (2017). Sosyal bilim araştırmalarında paradigma değişimi: Nitel yaklaşımın yükselişi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 68-86.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tushad/issue/31792/350444> adresinden 23.08.2024 tarihinde erişilmiştir.

Kılıç, D. (2006). Ders kitabının eğitimdeki yeri. Ö. Demirel ve K. Kıroğlu (Ed). *Konu alanı ders kitabı incelemesi* içinde (37-53). Pegem Yayıncılık.

Kılıç, D. (2021). Ders kitabının öğretimdeki yeri. Ö. Demirel ve K. Kıroğlu (Ed). *Ders kitabı incelemesi* içinden (38-48). Pegem Akademi.

Nalçacı, A. (2011). İlköğretim 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi (Erzurum Örneği). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (2), 321-335. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunisobil/issue/2828/38339> adresinden 23.08.2024 tarihinde erişilmiştir.

Öcal, A. ve Yiğittir, S. (2007). İlköğretim sosyal bilgiler ders kitaplarının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi (Kırıkkale Örneği). *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 8 (1), 51-61. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1495934> adresinden tarihinde erişilmiştir.

Şahin, E. (2018). *Sosyal bilgiler ders kitabı 5*. Anadolu Yayıncılık.

Şenünver, G., Karabulut, E., Kesim, H. S., Turgut, R., Ercan, N. vd.'leri (2001). *Sosyal bilgiler 6*. Milli Eğitim Basımevi.

Şenünver, G., Karabulut, E., Kesim, H. S., Turgut, R., Ercan, N. vd.'leri (1999). *Sosyal Bilgiler 7*. Milli Eğitim Basımevi.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık